

INTERKULTURNA KNJIŽEVNA KROATISTIKA

Zvonko Kovač

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Keywords: intercultural croatian studies, intercultural history of literature, Interkulturelle Literaturwissenschaft, south slavic languages and literatures

Summary: By using the examples of the recent and contemporary Croatian literature, the article demonstrates the need of broader contextualisation of the Croatian literature in the context of Croatian studies as the foreign/second language, considering the different programmes of Slavic studies throughout the world. It also stresses the emergence of the intercultural literature, or rather of the possibility of the intercultural history of literature, from which questions are set about the relation with the neighbouring literatures in the context of a greater engagement to experts for other Slavic languages and literatures.

Uvodna pripetavanja. Kao što je u novijim kroatističkim krugovima uglavnom manje poznato, barem gledano prema odjecima koje je izazvalo, s naslovljenom sam se problematikom bavio više puta, najviše potaknut činjenicom da sam u dva navrata radio kao lektor hrvatskoga na inozemnom sveučilištu, ali i zbog potrebe reorganizacije kroatističkoga, odnosno južnoslavističkoga studija. Danas mi se čini da je moje sporadično bavljenje tim problemima završilo puni krug: ako smo započeli s dokazivanjem različitosti unutar, više filološki negoli povijesno, relativno jedinstvenoga predmetnoga područja – južnoslavenske filologije, aktualna europska integracija, pa i globalizacija, nameću nam obavezu rekontekstuiranja slavističke i kroatističke kulturne građe. Obje su struke naime, gledano u svjetskim razmjerima, na inozemnim studijima – u krizi. Nije rijedak slučaj da se slavistički studiji uklapaju u još veće, interdisciplinarne studije, a sva nastojanja da se pojedine slavenske filologije, npr. poput polonistike, studiraju izdvojeno završavaju u tek povremenim, posebno financiranim i dugoročno gledano nedovoljno konkurentnim studijima.

Gledano pak iz naše današnje perspektive, nakon prejasnih i preoštrih razgraničenja studija nastavničke kroatistike i južne slavistike (osobito nakon reformi studija prema *Bolonji*, prema kojima je u svim kroatističkim programima širom Republike Hrvatske šira južnoslavistička struka svedena uglavnom na jedan obavezan jednogodišnji tečaj nekog slavenskoga jezika i

ponešto izborne nastave iz slavenskih književnosti, na fakultetima gdje takve nastave ima), dakle u situaciji završenoga razdruživanja, pri čemu su zagrebački južnoslavisti dobili i više nego što su očekivali - zaseban studij južnoslavenskih jezika i književnosti, postavlja se pitanje mogućnosti i potreba međusobnoga otvaranja za suradnju, odnosno nameće se potreba pobrojavanja prilika i tema za nju.

Izostavimo li ovom prilikom po strani odnos hrvatskoga glagoljaštva ili starije hrvatske književnosti prema slavenskim kulturama, kao i posebnost odnosa hrvatskoga jezika i jezikoslovlja s bosanskim, srpskim ili crnogorskim jezikom, koje svako za sebe nudi svoje teme i prilike za širu reinterpretaciju, ostajemo na terenu novije i suvremene književnosti, odnosno na možebitnom području interkulture književne kroatistike, čime kroatološku problematiku oslobađamo pretjerane historizacije, jer na nju pokušavamo gledati iz očišta ili za potrebe druge/strane kulture. Interkulturalna kroatistika, prvenstveno kao disciplina podučavanja hrvatskoga jezika kao stranoga, trebala bi i na području književne znanosti otvoriti proučavanje hrvatske književnosti u naglašenijem interkulturnom kontekstu. Naime za nas u domovini, ali i za naše prijatelje slaviste u svijetu, već dvadesetak godina postavlja se pitanje koncepta, da ne kažem i strategije, upravo promocije hrvatske kulture, njezino repozicioniranje s obzirom na stare koncepcije, ali i njezino prepoznavanje i samoprepoznavanje u novim okolnostima. Utoliko više što je danas sve jasnije da puno razumijevanje domaće kulture teško ide bez uvida inozemnih stručnjaka, budući da nam oni donose neophodnu dimenziju objektivnijega uvida, na sličan način kako se i sami pojedinačno često bolje razumijemo u očima drugoga. Novije teorije govore da se zapravo bez zrcalnoga odraza *svojega* u *drugome/stranome* samospoznati do kraja niti ne možemo.

Poredbena istraživanja i interkulturalna povijest književnosti. Ostavimo li novije teorijske dosege po strani, ostaje da u problemskom repetitoriju nabrojim, točnije naglasim određena vlastita uvjerenja, koja su često kod nas (ali ne i u slavističkom svijetu) nailazila na nerazumijevanje ili gluhi odaziv:

1. S pozivom na komparativno proučavanje hrvatske i južnoslavenskih književnosti, istodobno se inzistiralo na posebnosti kulturnih tradicija koliko i na potrebi razvoja regionalne književne komparatistike, kakva je već od osnutka slavistike bila razvijana unutar indoeuropskoga i slavenskoga jezikoslovlja: slavenske poredbene gramatike, poredbene povijesti i gramatike slavenskih jezika i sl. Ovdje smo se često susretali i s nekim opravdanim prigovorima stručnjaka za svjetsku, komparativnu književnost, koji su teško nalazili razloga da baš na temi odnosa novije

hrvatske i slavenskih književnosti vide dobre razloge za zasnivanje interslavenske književne komparatistike, iako mi se danas čini da ja posao veći negoli ikada: osim proučavanja južnoslavenskih klasika u kontekstu europske, svjetske književnosti, ostaje kao "otvoreni rudnik" proučavanje njihovih nebrojenih veza i suradnje, od kritičke recepcije u časopisima do svojevrsne poliliterarnosti pisaca i čitatelja u prošlim multikulturalnim društvima, u kojima smo (mnogi od nas ni krivi ni dužni) živjeli stjecajem povijesnih okolnosti.

2. Ne samo da je određena regionalna komparatistička perspektiva, kako je izvorno koncipirana u projektima Franje Grčevića, od Zagrebačke slavističke škole i *Fuge Krležiane* do serije simpozija *Komparativno proučavanje jugoslavenskih/južnoslavenskih književnosti*, dala rezultata u empirijskim istraživanjima ili preko poredbenih analiza, ona je razvijala svijest o potrebi primjene modernih teorija povijesti književnosti, kako na "slučaj" novije hrvatske književnosti, tako i glede hrvatskoga pogleda na cjelinu južnoslavenskoga "slučaja", koji je od samoga početka "bolovao" od nekoliko improviziranih rješenja, kao što je npr. izostavljanje i zanemarivanje bugarske kulture ili odviše jednostrano, principijelno rješavanje pitanja novije i suvremene bosanske kulture (pri čemu su se uzimale u obzir tek nacionalne historiografske opcije). Ovdje je potreba da hrvatska historiografija, metodologija povijesti i povijesti književnosti, sama učini teorijske iskorake toliko velika koliko i prilika da se dijelom oslobodi pretjerane zavisnosti od inozemne književne i kulturne prakse, koja na žalost često ne dovodi do dobrih novih rješenja, pa se vraćamo starim navikama. Umjesto međusobnoga neslaganja i političkoga rješavanja pitanja potreban nam je veći zajednički teorijski napor u razradi metodologije koja će aktivno doprinijeti boljem razumijevanju i sistematizaciji naše ne uvijek idealne, mononacionalne prošlosti, jer nam samo donekle uređena povijest i konsenzus oko zajedničkih vrijednosti donosi jasniju budućnost.

3. A da ni veće kulture ne zaostaju u novim pristupima u orijentaciji prema budućnosti, ukazuje situacija unutar njemačke književne historiografije, na koju sam se često i sam oslanjao. Idealno zamišljena interkulturalna znanost o književnosti, odnosno „moja“ interkulturalna povijest književnosti, želi pokazati koliko je *interkulturalna konstelacija* u svim važnijim epohama jedne nacionalne povijesti književnosti igrala važnu ulogu. Pokazuje se da *interkulturalna perspektiva* u mnogo više slučajeva nego li što na prvi pogled može izgledati ukazuje na otvaranje nacionalne književnosti prema drugom/stranom, i to ne samo europskom, nego i u svjetskom kontekstu. I njemački slavisti, kao i naši germanisti, imaju pod rukom vrlo razvijene interkulturalne studije unutar nove, interkulturalne

germanistike, koja nije samo okrenuta prijamu i proučavanju njemačkoga jezika i književnosti u kontekstu strane kulture, nego i novom razumijevanju odnosa njemačke kulture prema inozemcima, osobito izvaneuropskima. Naime, ako je za njemačku kao nacionalnu književnost, kako to uvjerljivo pokazuje Michael Hofmann (*Interkulturelle Literaturwissenschaft*, W. Fink, UTV, 2006.), važna dimenzija otvaranja prema istoku u Goetheovu Zapadno-istočnom divanu (*West-östlichen Diwan*), kod nas recepcija i pozicioniranje turske, bosansko-muslimanske teme obilježava živu nazočnost drugačije, izvorno izvaneuropske, vjersko-kulturne orijentacije unutar zajedničkoga jezičnog medija i prostora.

U tom smislu, valjalo bi prevrednovati, iznova pročitati i protumačiti i niz drugih domaćih autora kod kojih se manje ili više suzdržano, ali i intencionalno, otvaranje prema drugom/stranom može eksponirati kao nova tema istraživanja. Posebno tu treba upozoriti na putopisnu književnost, kako «civilnu» tako i misionarsku. Tematiziranje drugoga/stranoga u književnosti posebno je zanimljivo u povijesnom kao i novom povijesnom romanu, gdje se ono pojavljuje na više razina: u aspektu konstituiranja likova, razumijevanja prostora ili povijesnih procesa.

Kao jedan od primjera interkulturene konstelacije u povijesti njemačke književnosti Hofmann navodi *Analize afričke umjetnosti* Carla Einsteina (prilično tipične za poetičke, estetičke diskusije u avangardi) i posebno poetiku romana Alfreda Döblina. Osobito se dobro analizira svojevrsna interkulturalnost avangarde, koja je u južnoslavenskom slučaju posebno zanimljiva: ne samo zbog projektiranog «jugoslavenstva», odnosno «slučaja» hrvatsko-srpske suradnje avangardnih pisaca, nego i zbog zajedničkih časopisa poput *Književnog juga* ili *Zenita*, pa i manje poznate tematizacije hrvatsko-srpskih odnosa, npr. kod Cesarca ili Krleže.

U poglavlju pak o mitu i povijesti tematizira se u interkulturnoj perspektivi magični realizam Garcie Marqueza, kao i *Limeni bubanj* (*Blechtrommel*) Güntera Grassa. Naime, otvorena *interkulturalna znanost o književnosti* otkriva značenje hibridnih pripovijesti i kulturne diferenciranosti u suvremenoj književnosti; novo značenje toga romana promatra se u kontekstu migracijske književnosti, kroz mikrokozmos Gdanjska kao hibridnoga mjesta njemačko-poljsko-kašubske kulture, koje se homogenizacijom kulturne raznovrsnosti grada narušava. Sâm Salman Rushdie, inače prikazan kao egzemplaran autor nove svjetske književnosti proizašao i duha indijsko-britanskoga hibriditeta, označio je Grassovu književnost kao migracijsku. Oskar kao pripovjedna figura označava se kao hibridna, problematizira se odnos hibridnosti i blasfemije, hibridnosti i erotike, itd.

Posebno je zanimljivo poglavlje, odnosno otvaranje interkulturene znanosti o književnosti perspektivama postkolonijalne književne povijesti. Prati se postkolonijalna konstelacija u Njemačkoj nakon Prvog svjetskog rata, a analizira romana *Crce tame* Josepha Conrada (kao drama europskoga subjekt u konfrontaciji sa *svojim* i *stranim*, kao kritika kolonijalizma, kao problematizacija stranosti, čak «divljega» kod Europejca, itd.). Zanimljiva je i analiza Afrike u njemačkoj postkolonijalnoj perspektivi Uwe Timma, njegova romana *Morenga*, koji se promatra u perspektivi povijesti mentaliteta Nijemaca i Afrikanaca. Posebno je poglavlje interkulturalna konstelacija njemačko-turske književnosti i uopće interkulturene književnosti pripadnika drugih naroda u kontekstu njemačkoga jezika i njemačkog jezičnog područja, kako u povijesti tako i danas.

Sveukupno, i ukratko: kao i Hofmannova knjiga, tako i mnoge teorije interkulturene znanosti o književnosti, pa i interkulturene teorije drugih humanističkih disciplina, na anglosaksonskom su po području raširili brojni interkulturalni studiji, problematiziraju *intrakulturene* razlike umjesto općeprihvaćene homogenosti kulture. Kritizira se što su se i tradicionalni kontakti među kulturama shvaćali kao „zbrajanje svojstava“, a ne kao otkrivanje razlika kroz susrete dvaju ili više subjekata. Interkulturalno koncipirana znanost o književnosti naglašava privremenost i provizornost kulturnih identiteta, zato se predlaže afirmacija i pisanje o tekstovima koji bi odgovarali složenosti policentričnoga svijeta, pa se ističu vrijednosti kao što su multiperspektivnost, ambivalentnost i višeznačnost. Predlaže se empatijsko čitanje i čitav spektar „subverzivnog djelovanja“ u svrhu destrukcije stereotipa i hegemonije u pogledu na drugo/strano.

4. Poredbena i interkulturalna južna slavistika, kakvu *nolen-volens* razvija na našem studiju južne slavistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu nekolicina preostalih, ali i par uspješnih mladih južnoslavistički orijentiranih stručnjaka, premda jedina u Hrvatskoj, mogla bi i morala ubuduće bolje pridonijeti razvoju interkulturene kroatistike, iz najmanje dva ključna razloga.

Prvi je razlog, jer južnoslavisti, za razliku od mladih kroatista, po prirodi svoga posla bolje poznaju širi slavistički kontekst kroatistike i situaciju s kroatistikom u južnoslavenskim zemljama, odnosno jer s kroatistima dijele zajednički stručni međuprostor određene međujezične situacije, odnosno *međukulturene književnosti*, koja je tijekom povijesnoga razvoja narasla gotovo do obima nove južnoslavenske književnosti; po imenima: Stanko Vraz i Njegoš, Simo Matavulj i Ljuben Karavelov, Zofka Kveder i Ivo Čipiko, Ivo Andrić i Hasan Kikić, Nikola Vapcarov i Novak Simić, Meša Selimović i Vladan Desnica, Petko Vojnić Purčar i Mirko Kovač, Vesna Krmpotić, Mitko Mandžukov i Josip Osti; po časopisima: ilirsko *Kolo* i

mnoگی časopisi postilirske orijentacije, *Književni jug*, *Nova Evropa*, danas *Sarajevske bilježnice*, po povjesničarima književnosti: Valentin Vodnik, Antun Barac, Jože Pogačnik, da spomenem samo najznačajnije, itd. Ovdje treba ubrojiti interkulturni i međunarodni odjek pisaca iz židovske tradicije, bosansko-hercegovačku književnost i kompleks književnosti Boke kotorske, kulturu Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji – posebno u Vojvodini, itd., itd.

Drugi je razlog potrebi bolje suradnje južnoslavista i kroatista upravo već spomenuta situacija inozemne kroatistike, koja bi se po dosadašnjim teorijskim modelima i iskustvima trebala razvijati kao interkulturna. Ovdje za obje skupine sustručnjaka ima puno zajedničkoga posla, a prvi je među njima upravo rekontekstualiziranje suvremene hrvatske kulture, s podjednakim naglaskom na tradiciju kao i novo "mapiranje" na karti kultura svijeta. Nikako neće biti dovoljno, premda vjerojatno neće štetiti, naše „ukopavanje“ u naše male teme i "veličine malenih", čemu sam i sam sklon kada je u pitanju hrvatska kajkavska književnost, ali ostaje velik posao oko afirmacije suvremenoga hrvatskoga jezika i književnosti, kako su se oni formirali sredinom i krajem prošloga stoljeća, u znaku obnove modernizma i aktualnoga postmodernizma: Antun Šoljan ili Slavko Mihalić, Milivoj Slaviček ili Slobodan Novak, Danijel Dragojević ili Zvonimir Majdak i hrvatska "proza u trapericama", već su pisci oko kojih se mogu isplesti mnoge dobre priče o suvremenom jeziku i književnosti, posebno upravo u njihovu užem interdisciplinarnom kontekstu: hrvatske likovne umjetnosti, moderne glazbe, televizije i filma, pa i znanosti o književnosti, po kojima je hrvatska kultura prednjačila u prethodnom razdoblju. Ivan Aralica ili Nedjeljko Fabio, Ivan Slamnig ili Anka Žagar, kao i mnogi drugi hrvatski pjesnici, već su našli put do inozemnih slavističkih katedri. Ali, i sasvim novi pisci, čija je prijevodna i internetska recepcija za prethodne generacije neslućena, također mogu i moraju biti dio našeg "izvoznog kroatističkog programa" na stranim slavistikama: Dubravka Ugrešić ili Miljenko Jergović, Slobodan Šnajder ili Miro Gavran, Slavenka Drakulić, Zoran Ferić ili Ante Tomić, Renato Baretić, uz kojega suvremenoga mlađeg pjesnika, sve pisci koje danas najčešće promoviraju naši kolege strani južnoslavisti, izdavači i prevoditelji, trebaju postati našom zajedničkom brigom, kroatista i književne kritike, južnoslavista i naše slavistike, cjelokupne hrvatske neofilološke znanosti, u promociji suvremene hrvatske kulture. Ne samo zbog toga jer ćemo od tih posrednika druge/strane kulture zauzvrat dobiti ponešto od kultura kojima se oni bave za našu kulturnu i znanstvenu zajednicu, nego upravo zbog njihova iskustva u zadobivanju koliko neophodne toliko i aktualne interkulturne kompetencije u tumačenju književnosti, odnosno njihova doprinosa razvoju interkulturnoga dijaloga, koji se u novije doba promovira kao temeljna vrijednost EU i suvremene

Europe. Ne kažem da mnogo od toga nije već učinjeno, ali mislim da bismo stranim slavistima i drugim stručnjacima za srednje- i jugoistočnoeuropske kulture bili uvjerljiviji kada bi kroatističke napore pratili i podržavali domaći južnoslavisti, jer se njihovim uključivanjem može postići ona vjerodostojnost interpretacije kroatističke i južnoslavističke „građe“ kakvom je često doživljavaju i tumače oni sami. Ne tražimo privilegirani status u odnosu na druge slaviste ili komparatiste, ali zašto smo trajno isključeni?

5. I ne na kraju, nešto što bi nas sve zajedno moglo naročito potaknuti, odnosi se na najširu kroatološku orijentaciju, kojom se mogu pažljivim izborom kulturno-civilizacijske matrice nama samima i strancima predočiti posebnosti hrvatskoga slučaja, sasvim ukratko: od mediteranske kulture polisa, kamene graditeljske baštine ili svojevrzne odmjerene arhitekturne i urbanističke skromnosti (gradovi poput Varaždina, dijela Rijeke-Trsata, Hvara ili Dubrovnika) do uspjeha u izgradnji prometne infrastrukture, modernih auto-cesta sraslih s prelijepim slikama raznolika pejzaža, od tradicije ribarstva ili brodograditeljstva do ekološke poljoprivrede ili čistoga mora i rijeka, i sl. Prepoznavanjem kvalitete naših obitavališta, stalnom brigom za okoliš i ruralna naselja, u čemu nepotrebno zaostajemo i ne trsimo se dovoljno, urbanim savladavanjem potreba velegrada poput Zagreba, razvojem, obnovom i izgradnjom suvremenih obrazovnih sveučilišnih središta, solidnom zdravstvenom kulturom, nastojanjima oko podizanja odgovornosti nacionalne inteligencije i spremnosti da dijeli sudbinu naroda, stvorit ćemo pretpostavke za samopoštovanje, kao i za razumijevanje drugih, koje nam, kako osjećamo, u mnogočemu nedostaju. Upravo kroatologijski zasnovana, multidisciplinarna, interkulturalna kroatistika shvaćena najšire moguće, tako bi možda mogla, umjesto na uskom jezično-filološkom identitetu, sliku moderne Hrvatske graditi na jasnim dometima svoje suvremenosti, na znakovima svoga očuvana pejzaža, svojih voda i šuma, na uspjesima svoga novijega graditeljstva, kad već ne može na neuspjesima svoje politike, na materijalnim dokazima svoje teške vjekovne opstojnosti, kad joj slabo ide s duhovnom obnovom, mogla bi graditi na skromnosti i strpljivosti, srdačnosti i otvorenosti svojih ljudi. Može li, treba li manje otvorenom biti njezina književna znanost i kultura?

Umjesto sažetka. U nesigurnom međuprostoru domaće južne slavistike i kroatistike ili kroatologije, preuzetim slavističkim naslijeđem u povijesno krajnje nepovoljnim okolnostima, održavanje kakve-takve međusobne poveznice držim ne samo stručnim nego i moralnim pitanjem, s obzirom na njihovu bogatu i za kroatistiku uspješnu povijest. Desetljećima smo bili uvjeravani od strane naših učitelja u relativno jedinstvo južnoslavenske filologije i potrebu njezinoga svestranoga razvoja, ali baš kada su se

poredbeno-jugoslavistička književna istraživanja novije i suvremene književnosti razvila do prepoznatljivosti nove metodologije, morala su ustuknuti pred povijesnim neprilikama i svekolikom potragom za identitetom nacionalne kulture u najstarijim razdobljima naše kulturne prošlosti. Pa ipak, ako je u tom traganju za boljim mjestom u povijesti važnu ulogu mogao odigrati jedan stari južnoslavenski jezik, poput *starocrkvenoslavenskoga*, kao i prebogata zajednička baština usmene narodne književnosti – osobito središnjega književno-komunikacijskoga prostora, ne bi li u potrazi za boljom i bogatijom budućnosti hrvatske kulture, kada identitet, samostalnost i suverenitet Republike Hrvatske više nitko ne dovodi u pitanje, osim u mjeri u kojoj ih ona dragovoljno dijeli s Europskom Unijom, pokoji oslonac na suvremene stručnjake za novije i suvremene susjedne slavenske kulture mogao osnažiti njezine potencijale i osposobiti je za nove, europske i globalizacijske izazove?

Literatura:

Kovač. Zvonko. 2011, Međuknjiževne rasprave - Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti. Beograd. Službeni glasnik